

A Leuveni kódex és az Ómagyar Mária-siralom sorsa a 20. században*

1. A leuveni Egyetemi Könyvtár pusztulása (1914) és az ÓMS. felfedezése (1922). Előljáróban idézzük fel: mi is történt 1922–1923-ban, s mi minden történt az elmúlt száz évben azzal a kódexszel, mely a ránk maradt első magyar verset megőrizte? Mindez azért is elgondolkodtató, mert – amint látni fogjuk – közvetlen köze van a 20. század két nagy világégéséhez, s beszédesen tükrözi, hogyan íródik egymásba a könyvek sorsa és a történelem.

Az évfordulóhoz kapcsolódó történet első eleme a következő: 1922 áprilisában egy német jóvátételi bizottság könyveket válogat a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtárának helyreállítására.

Ennek előzménye az, hogy az I. világháború elején a Belgiumot megtámadó német hadsereg elfoglalja Leuvent. 1914. augusztus 25-én az ide egy vereség után visszavonuló katonák tévedésből egymásra lőnek, a lövöldözést leuveni szabadharcosoknak tulajdonítják, kivégzéseket rendelnek el, s bosszúból gyújtogatásba kezdenek a városban. Szándékos és tudatos pusztítás áldozata lesz az 1425-ben alapított egyetem nagy híré könyvtára, melynek teljes anyaga (több százezer kötet, sok száz régi kézirat és ősnyomtatvány) egy éjszaka alatt megsemmisül. Több mint ezer ház is romokban hever. E tragikus eseménysor francia megnevezése: „le sac de Louvain”. (Az interneten 1914-es fényképek és beszámolók sokasága ad erről képet.) E történet megrázza a világ közvéleményét.

A versailles-i béke (1919) Németországot a háborús károk jóvátételére kötelezi. A békeszerződés pontjai között szerepel e könyvtárnak megfelelő könyvanyaggal való ellátása. Később jelentős nemzetközi adományok is bővítik ezt.

1922-ben tehát folyamatban van a Leuvenbe küldendő könyvek lajstromozása. Ennek során GEORG LEIDINGER, a müncheni Bajor Állami Könyvtár kéziratárának igazgatója felfedezi, hogy egy 13. századi latin kódexben (melyet 1910-ben vett meg Toscanában Jacques Rosenthal müncheni antikvárius) egy rövid nem

* Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság által az Ómagyar Mária-siralom felfedezésének századik évfordulója alkalmából szervezett emlékülésen, 2023. május 23-án (ELTE BTK, Budapest). A jelen írott változat olyan elemekkel is bővült, amelyekre azóta derült fény.

latin szöveg is szerepel. FRANZ BABINGER egyetemi magántanár, müncheni turkológus és szlavista állapítja meg elsőként, hogy ezt magyarul írták.

Ezt megerősíti és a kódex vizsgálatát megkezdi GRAGGER RÓBERT, a berlini Collegium Hungaricum igazgatója, majd a Németországba 1922 decemberében kiutazó JAKUBOVICH EMIL is. Több olyan megállapítás már ekkor elhangzik (így az itáliai eredetre és törzsanyag domonkos jellegére nézve), ami ma is megáll. A kódex 1922 végén Leuvenbe kerül. (Mindezekről: JAKUBOVICH–PAIS 1929: 123–131. Az ÓMS. keletkezéstörténetéről röviden: KOROMPAY 2023: 165.)

Itthon a Nemzeti Újság megírja a hírt, s már 1923 elején megjelennek az első tudományos közlemények. A Napkelet című irodalmi folyóirat januári számában HORVÁTH JÁNOS (1923/2009) szól az első ránk maradt magyar vers jelentőségéről, s közli annak olvasatát és értelmezését. (Erre bővebben kitérek második előadásomban.) A Magyar Nyelv 1. számában GRAGGER RÓBERT (1923) leírást ad a kódexről, közzéteszi a vers hasonmását és betűhű átiratát, a latin vers itt szereplő változatát, valamint számos értelmezési kérdés megvilágítását. Ez a közlemény önálló füzet formájában is megjelenik.

2. A leuveni Egyetemi Könyvtár újabb pusztulása (1940) és az ÓMS. további sorsa. Senki nem sejtí ekkor, hogy ami 1914-ben megtörtént, az másodszor is bekövetkezhet. 1940. május 16-án a Leuven városát ért heves bombázások következtében a könyvtár ismét megsemmisül. 900 ezer kötet lesz a lángok martaléka. Amikor a hír bejárja Európát, itthon szinte mindenki biztosra veszi, hogy a Mária-síralmat őrző kódex is odaveszett. BÁRCZI GÉZA (1947: 302) később a következőket írja erről: „Egyedül PAIS DEZSŐ maradt kétkedő e gyászos hírekkel szemben, csak ő hirdette, hogy addig, míg teljesen megbízható értesülést nem szerzünk magára a Leuveni Kódexre vonatkozólag, nem kell minden reményről lemondani, mert a könyvtár kétségtelen pusztulása még nem jelenti okvetlenül az Ómagyar Mária-síralom kéziratának megsemmisülését is. S amikor ez év nyarán Belgiumba indultam tanulmányútra, lelkemre kötötte, hogy járjak utána a Leuveni Kódex sorsának”.

A remény beigazolódott. Bárczinak első dolga volt, hogy tájékozódjon a kódex sorsa felől. Az egyetem alrektora egy hét alatt a következőket derítette ki: a kódex megvan, csodálatosképpen megmenekült a tűzvészről, miután a harcok közeledtével a könyvtárosok néhány más értékes darabbal együtt egy páncélszekrénybe rejtették, s a tűzvész idején a lángok nem értek el abba a kis helyiségbe (egy benyíló végén), ahol ez állt. Másrészt elkerülte a német tisztbi bizottság figyelmét is, amikor a romok között a megmaradt könyvanyag után kutattak, hogy azokat visszaköveteljék. A fenti, keskeny benyíló egyik végén levő ajtót kinyitották – az egy mosdóba vezetett –, a másik végén levőt viszont nem – ott rejtőzött a páncélszekrény –, így annak kincsei megmaradtak, s a háború további veszedelemeitől is megmenekültek. Ez a tájékoztatás a könyvtár épületében hangzott el, az események pontos színhelyének bemutatásával.

Bárczi mikrofilmet készíttetett az egész kódexről, s magánemberként föltemte a kérdést az egyetem alrektorának: mivel ez az emlék a magyar kultúra számára a legbecsesebb, hajlandók volnának-e esetleg megválni tőle? Pénzért nem, de egy számukra is kedvező csere keretében esetleg igen – hangzott a válasz. A beszámoló

utolsó mondata annak a közeli híradásnak az örömét előlegezi, hogy „a Leuveni Kódex megszűnt leuveni lenni, és hazatért” (BÁRCZI 1947: 305).

3. A történet folytatása 1947 után. Ahhoz képest, amit remélni lehetett, a folytatás másként alakult. A magyar nyelv életrajza című könyvében BÁRCZI (1963: 88–89) ismét felidézi az előbbieket, majd röviden azt jelzi, hogy „magyar részről elkövetett ügyetlenségek miatt” a lehetőség akkor megghiúsult, s a könyv írásának idején a könyvtár vezetősége nem hajlandó megválni a kódextől. Nem tudhatjuk, mi áll az előbbi tapintatos megjegyzés háttérében. Én mindig úgy véltem, hogy az 1948-as fordulat s az azzal járó kultúrpolitika önmagában is magyarázat lehet az alkalom elszalasztására.

Nemrég figyeltem fel két közleményre (BÁRCZI 1964, MUZSLAY 1964), melyek tanulságai idevágnek, de nem közismertek.¹ Miután BÁRCZI könyve nyomán 1963-ban az Új Ember is hírt adott a kódex sorsáról, a lap szerkesztősége levelet kapott a Leuvenben élő Muzslay Istvántól, aki több megjegyzést is fűzött BÁRCZI beszámolójához. Ezek közül az első az, hogy a német megszálló hatóság sohasem tett kísérletet a könyvanyag visszakövetelésére, sőt a megrongált épületet maga őriztette, s a Belgiumnak járó jóvátételi összeget is folyamatosan fizette. – BÁRCZI (1964: 87) ezt idézve megállapítja, hogy az új információk ellentétben állnak azokkal, amelyeket ő közvetlenül az egyetem alrektorától kapott 1947-ben a helyszínen. – MUZSLAY (1964: 345) azt jelzi, hogy a későbbi alrektor a háború alatt nem volt Leuvenben, értesülései másoktól származtak, s a fennmaradt dokumentumok a saját állításait igazolják (ilyeneket azonban nem közöl).

Ezek alapján úgy látom, hogy Leuvenben kétféle narratíva élt a tűzvész utáni helyzetről és a német katonák szerepéről. Kérdés, lehet-e ez ügyben ma bizonyosat állítani, s mennyire lényeges ez annak a fényében, hogy az egész könyvtár megsemmisült. Úgy gondolom, az ÓMS. történetének összefoglalása során ezzel a szállal nem érdemes behatóan foglalkozni. Marad egy bizonyosság: a Leuveni kódex megmenekülése a tűztől egy páncélszekrényben.²

Szóba kerül mindkét cikkben egy másik bonyolult ügy is: a „magyar részről elkövetett ügyetlenségek”-é. BÁRCZI (1964: 89) erről utólag ennyit mond: ő itthon már 1947-ben felvette a kapcsolatot az illetékesekkel az esetleges csere ügyében. Majd így folytatja: „Hogy milyen súlyos hibák történtek, és milyen kellemetlen helyzetbe sodortak engem, arról ma már nem érdemes beszélni.” Ez a nagyvonalú elegancia nagyon jellemző rá. MUZSLAY (1964: 346) írásából kiderül egy konkrét mozzanat: az első hivatalos lépések csak 1955-ben történtek. Ő maga az újabb próbálkozásokat az adott helyzetben céltalannak, sőt károsnak ítélné. – A harmadik kérdés, amelyet mindketten érintenek, a tinta elhalványodásának fokozódó mértéke.

4. Kísérletek a kódex hazahozatalára. Az ilyen irányú törekvésekről VIZKELETY ANDRÁS (2004: 11–15) nagymonográfiája ad részletes képet. Holub József

¹ Számomra az alábbiakra az előadás írott változatának készítése során derült fény.

² Ennek előzményeire nézve is van egy újabb verzió: amikor a kódex Leuvenbe került, egy páncélszekrényben helyezték el, s ott is maradt egészen 1940-ig (MÉRCZ 2023).

már 1923-ban lépéseket tett ez ügyben, a jóvátételi eljárás azonban még nem zárult le, így ez nem vezetett eredményre. – Bárczi 1947-es tapogatózása után a következő esemény az, hogy 1955-ben Leuvenbe látogatott Varjas Béla, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, s csereajánlatot tett a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtárának. Az igazgató a csere gondolatát elutasította. Hasonlóan eredménytelennek bizonyultak később Mátray László és Kovács Máté ilyen irányú kísérletei is. – Az OSZK részéről több olyan lépés történt eközben és a továbbiakban is, ami valamilyen módon kedvezhetett egy jövőbeli cserének. Ezek közül egy különleges szál Stefánia belga királyi hercegnő, Rudolf trónörökös felesége naplójához fűződik. Ezt Pannonhalmán őrzik, ahol a hercegnő és második férje hamvai nyugszanak. A belga királyi család érdeklődést mutatott a napló megszerzése iránt, de a végrendelet szerint ez nem hagyhatta el Magyarországot, s vele kapcsolatban más megkötöttségek is voltak. (Végül a Belga Királyi Levéltár egy erről készült mikrofilmet kapott ajándékba.) – Másfelől Joború Magda, az OSZK főigazgatója 1962-től rendszeresen jegyzékeket küldött a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtárának régi, főleg teológiai tárgyú nyomtatványokról, melyek az ő érdeklődésükre számot tarthattak, s amelyekből válogathattak. Az 1964 decemberében általa kezdeményezett cseretárgyalások során e gesztusoknak szerepük volt. – Néhány évvel később Belgiumban olyan helyzet alakult ki, ami a tárgyalásokat jó ideig lehetetlenné tette, amint erről külön szólni kell. Jelzem még, hogy több magyar tudós, így Benkő Loránd is személyesen látta Leuvenben a kódexet. Mezey László 1968-ban három napig tanulmányozta, s kutatásainak eredményét írásban összegezte (MEZEY 1971).

5. A történet leuveni háttere. Belgiumban 1968 után jelentős események következtek be. A korábban kétnyelvű Leuveni Katolikus Egyetem kettévált: a flamand (németalföldi) nyelvű egyetem Leuvenben maradt, a francia nyelvű pedig 1972-ben a vallon területen alapított egyetemi kisvárosba, Louvain-la-Neuve-be költözött. Ezzel összefüggésben a könyvtár anyagának kétfelé osztása volt a legbonyolultabb, évekig tartó feladat. Az alapelv a következő volt: a páratlan katalógusszámú könyvek Leuvenben maradnak, a párosak pedig Louvain-la-Neuve-be kerülnek. A Leuveni kódex, mely a „Manuscrit A6” jelzetet viselte, ennek értelmében a francia nyelvű egyetemhez került volna.

Itt kell rátérnünk a korábban már említett Muzslay István szerepére, akiről ma sokkal többet tudhatunk, mint korábban, hála egy konferenciának, amelyet 2023. október 7-én az ő emlékeztetere rendeztek. Muzslay (1923–2007) jezsuita szerzetespap volt, 1953 óta Leuvenben élt. 1961-től az alkalmazott közgazdaságtudomány professzora lett a Leuveni Katolikus Egyetemen. Mint az ottani Collegium Hungaricum igazgatója és az oda érkező magyar diákok pártfogója a leuveni magyar emigráció meghatározó alakjává vált. Az egyetem szétválása után mind a flamand, mind a francia nyelvű egyetemen tanított.

A konferencián MÉRCZ ANDRÁS (2023) előadása azt a kérdést elemezte, hogy milyen szerepet játszott ő a Leuveni kódex hazakerülésében. Nos, a fő tanulság az, hogy nagyobb szerepe volt a kódex Leuvenben tartásában, mint a hazahozatal ügyében. Az itthoni politikai rendszer miatt ennek késleltetésére törekedett,

amint ezt 1964-es cikke is mutatja. Befolyása akkor is érvényesülhetett, amikor a leuveni döntéshozók a csere lehetőségét elutasították. Másfelől szerepe volt egy majdani csere előkészítésében is. Annak tudatában, hogy itthon a flamand kultúra szempontjából van ígéretes csereanyag, komoly lépéseket tett annak érdekében, hogy a kódex jövőjét ne a katalógusszám döntse el. Nagy valószínűséggel az ő személyes erőfeszítéseinek köszönhető, hogy az hosszú vita után 1979-ben a Leuveni Egyetemé lett.

6. A Leuveni kódex hazatérése (1982). A fenti időszak belgiumi vonatkozásairól saját élményeim is vannak, mivel 1981–1982 telét a Liège-i Egyetemen töltöttem egy kutatói ösztöndíjjal. Ottani kollégáim elbeszéltek, hogyan zajlott a könyvtár kétfelé osztása. Meg is jegyezték: az 1970-es években gondolni sem lehetett volna egy cserére. 1982 februárjában ellátogattam Leuvenbe, s ott, az igazgató előzékenységeinek hála, kézbe is vehettem a kódexet. Tőle tudtam meg az örömhírt, melynek itthon, az egyetemen hírnöke lehettem: pár hónap múlva a kódex hazatér.

Ennek közvetlen előzményei a következők (vö. VIZKELETY 2004: 14–15). 1980-ban Soltész Zoltánné, az OSZK osztályvezetője hivatalos látogatást tett a leuveni Egyetemi Könyvtárban, majd a tárgyalások folyamán egy mintegy 150 tételből álló jegyzéket adott át olyan flamand vonatkozású régi nyomtatványokról és kéziratokról, amelyek a csere szempontjából fontosak lehetnek számukra. Ezek után felgyorsultak az események. 1982 januárjában Jan Roegiers, a könyvtár új igazgatója – aki már korábban is pártolta a cserét – Magyarországra látogatott, megtekintette az anyagot, ezt újabb elemekkel is kiegészítették, majd megszületett a döntés.

1982. május 24-én az Országos Széchényi Könyvtárban bekövetkezett a várva várt esemény: egy csereegyezmény keretében – 37 tételből álló flamand anyag (1 nyolckötetes 18. századi kézirat, 12 ősnymtatvány és 24 későbbi nyomtatvány) fejében – a Leuveni kódex a nemzeti könyvtár tulajdonába került, MNy 79 jelzettel. Ezzel megkezdődhetett tartalmának tüzetes vizsgálata, s VIZKELETY ANDRÁS (1986) kutatásainak köszönhetően hamarosan e kódex sokféle titkára fény derült.

1922 és 1982 között mindössze 60 év telt el. Mi minden történt ez alatt? A magyar verset felfedezték, az ezt őrző kódex Németországból Belgiumba került, a II. világháborúban kis híján elpusztult, csodával határos módon megmenekült, majd évtizedekkel később végre hazatért.

„Habent sua fata libelli” (A könyveknek is megvan a maguk sorsa).

Kulcsszók: Leuveni kódex, Ómagyar Mária-siralom, Bárczi Géza, a Leuveni Egyetem könyvtára.

Hivatkozott irodalom

BÁRCZI GÉZA 1947. A Leuveni Kódex történetének legújabb szakasza. *Magyar Nyelv* 43: 301–305.

BÁRCZI GÉZA 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest.

BÁRCZI GÉZA 1964. A Leuveni Kódex történetének legújabb szakaszához. *Magyar Nyelv* 60: 86–89.

- GRAGGER RÓBERT 1923. Ómagyar Máriasiralom. *Magyar Nyelv* 19: 1–13. – Önállóan: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 19. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1923.
- HORVÁTH JÁNOS [-rv- betűjeggyel] 1923/2009. Magyar vers az Árpád-kor végéről. In: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái* 5. Szerk. KOROMPAY H. JÁNOS és KOROMPAY KLÁRA. Osiris Kiadó, Budapest. 794–801.
- JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ 1929. *Ómagyar olvasókönyv*. Danubia, Pécs.
- KOROMPAY KLÁRA 2023. Szóbeliség és írásbeliség viszonya a korai ómagyar korban. *Magyar Nyelv* 119: 153–170.
- MÉRCZ ANDRÁS 2023. Muzslay atya szerepe az Ómagyar Mária-siralom hazakerülésében. (Előadás.) *Konferencia a 100 éve született Muzslay István SJ-ről*. Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia. Párbeszéd Háza, Budapest, 2023. október 7.
- MEZEY LÁSZLÓ 1971. Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. *Irodalomtörténet* 53: 356–370.
- MUZSLAY ISTVÁN 1964. A Leuveni Kódex történetének legújabb szakaszához. *Magyar Nyelv* 60: 345–346.
- VIZKELETY ANDRÁS 1986. *Világ világa, virágnak virága. [Ómagyar Mária-siralom]*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- VIZKELETY ANDRÁS 2004. *Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben. Die Rezeption der europäischen Sermonesliteratur in „Löwener Kodex”*. Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae 4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

The 20th-century fate of the Leuven Codex and the Lamentations of Mary

The first Hungarian poem was preserved in the 13th-century Codex of Leuven. The history of this codex is closely connected to the 20th-century history of the library of the University of Leuven. The library was set on fire by the German army in the summer of 1914. A set of books was given as a war compensation from Germany to Belgium in 1922; the Lamentations of Mary was discovered while these books were being sorted out. The whole collection of the library perished in 1940, but the Codex of Leuven survived the fire in a safe as it was found out by Géza Bárczi in 1947. The codex was brought home as a result of an exchange contract in 1982, and since then it has been kept in the National Széchényi Library.

Keywords: Codex of Leuven, Lamentations of Mary, Géza Bárczi, library of the University of Leuven.

KOROMPAY KLÁRA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem